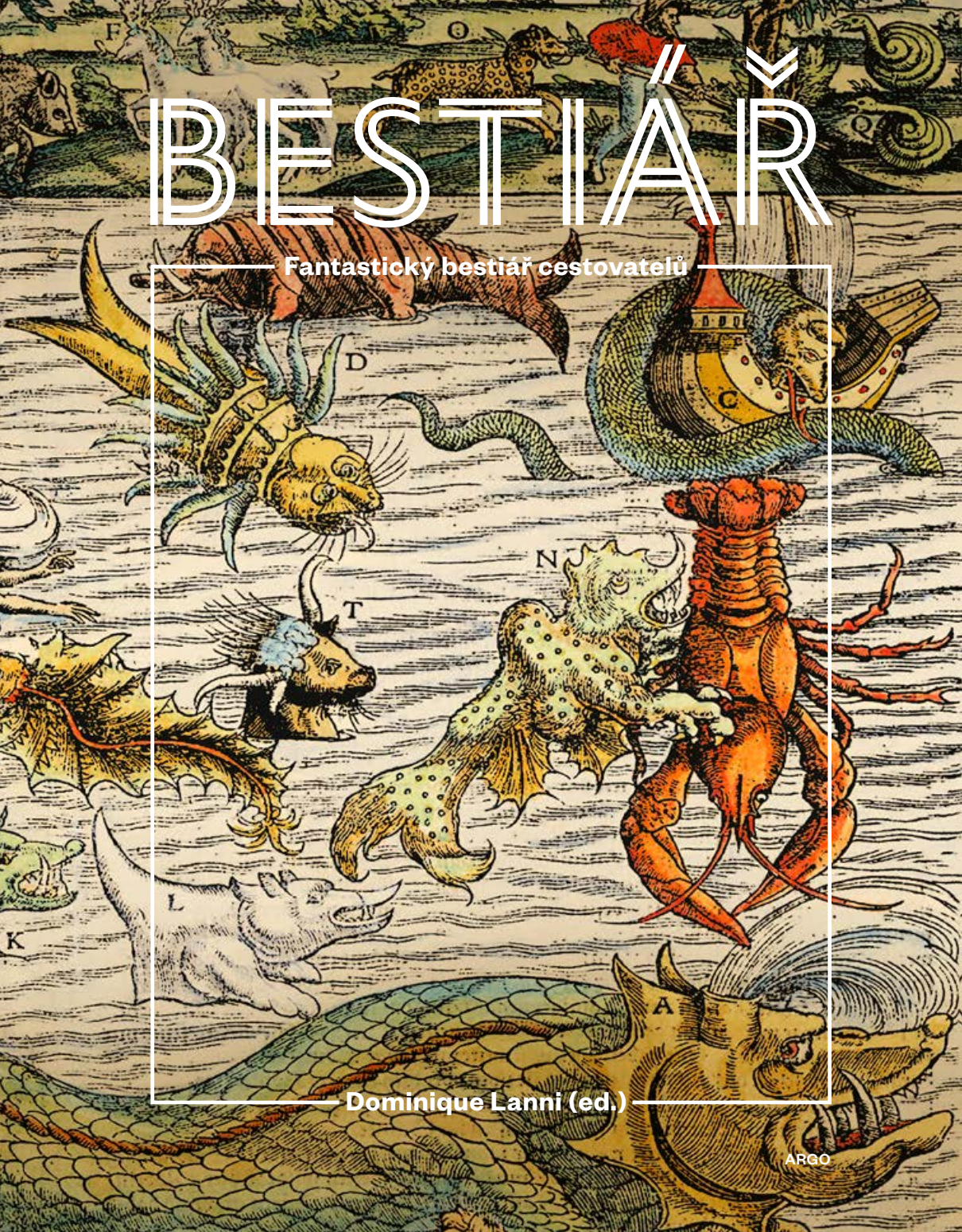


BESTIÁŘ



Fantastický bestiář cestovatelů

Dominique Lanni (ed.)

ARGO

FANTASTICKÝ BESTIÁŘ CESTOVATELŮ

— Dominique Lanni (ed.) —

Dominique Lanni (ed.)

BESTIÁŘ

Fantastický bestiář cestovatelů

Z francouzského originálu přeložila Jana Žůrková

Argo © 2019

Copyright © Flammarion, 2014

Translation © Jana Žůrková, 2019

ISBN 978-80-257-2835-2 (váz.)

ISBN 978-80-257-3092-8 (e-kniha)

Amfisbaina, katoblepas, kynokefalos, monokeros, xifias... Co vlastně znamenají tato barbarská slova, na nichž si člověk snadno zlomí jazyk, než zřetězí všechny labiály, dentály, veláry a frikativy v nepopsatelný, ale libozvučný chaos? Jde snad o květnaté nadávky starého mořského vlka? O kouzelná zaklínadla z tajné čarodějnické knihy, ukrývané na jedné z polic knihovny v Bradavicích? Ale kdeže! Označují legendární, mytická, nepravděpodobná, a někdy dokonce strašidelně skutečná stvoření, jež pro tento *Fantastický bestiář cestovatelů* pronásledovali, vystopovali a oživilí cestovatelé, průzkumníci, kartografové, mořeplavci na dálných i kratších plavbách, knihomolové a milovníci zaprášených listin.

Cestovatelé, ať už příležitostní či pravidelní, již od samého počátku starověku při svém putování objevovali, vyměřovali a prozkoumávali nová či staronová území. Zároveň však také potkávali, odhalovali, vysnili si a vyfantazirovali celou řadu tvorů. Proč je řeč o „tvorech“, a nikoliv o „monstrech“? Protože ačkoliv všechna monstra jsou tvory, ne všichni tvorové jsou monstry. Proto není tento bestiář encyklopedií nestvůr, nýbrž spíše přehledem tvorů v etymologickém i biblickém slova smyslu. Což je spolu nerozlučně spjato. Právě proto, že cestovatelé, učenci a vzdělanci věřili, že Bůh ve svém úmyslu a velké moudrosti stvořil vše, i ty nejohavnější a nejnepravděpodobnější tvory, snažili se pochopit důvod existence svých strachů a přízraků a často jim dávali konkrétní obrysy, aby mohli i nadále žít v dokonale racionálním a pochopitelném světě.

Ačkoliv ne všechno začíná v antickém Řecku, začneme právě tam. Tvorové, které si staří Řekové vybájili, totiž posloužili jako inspirace pro celou řadu středověkých i novověkých stvoření. Řekové byli velkými cestovateli, Středomoří jim najednou přestalo stačit, a tak se vydali až do Indie. Byli



—1—

Pták Noh, bazilišek, Fénix, jednorožec, boramet (čínská plavuň) a drak. Friedrich Justin Bertuch – Carl Bertuch, *Bilderbuch für Kinder...*, 1801

rovněž velkými učiteli, autory pojednání o lékařství a léčivých rostlinách. A byli také skvělými vypravěči o světě a lidech v něm. Vyprávět příběhy o světě však znamenalo vyprávět o tom, jak jej bohové stvořili, jak jej zalidnili, jak zplodili polobohy a někdy i nepříteli přátelská stvoření. A proto mají řecké mýty vždy podobu vyprávění o rodinách, předcích, potomcích, o zakázaných vztazích a hříšných spojeních.

Mezi stvořeními z řeckých příběhů se objevují bohové, například kouzelnice Kirké, bájná zvířata: okřídlený kůň Pegas, pták Fénix, symbol nekončného znovuzrození, strašliví obři Kyklópové s jedním okem usazeným uprostřed čela, lidožrouti Laistrygonové žijící na břehu moře, miniaturní Pygmejové, „tančící trpaslíci“, celé národy „pojídačů“: Ichtyofagové, chluapatí obojživelní tvorové pojídající ryby, Lótofové, jedlíci lotosů, nespočetná hybridní stvoření: Sfinga s ženskou hlavou, lvím tělem, hadím ocasem a orlími křídly, Kentaurové, tvorové s koňskou spodní polovinou těla, hermafrodité, již vykazují pohlavní znaky mužů i žen, hadovité bytosti: Echidna, Delfyné, Skylla, bájná obluda, napůl had, napůl žena, Gorgóny s ženským tělem a hadími vlasy a mnoho a mnoho dalších nepravděpodobných tvorů, jejichž poslání je často důležitější než jejich tělesnost, například Chiméra, Forkys či Kétó. „Nevýrazná, proměnlivá bytost bez jasně vymezeného vzhledu, bez ustálených vlastností a bez přesného zeměpisného určení,“ píše Aurore Petrilliová, „Kétó zosobňuje samotnou kvintesenci všech mořských oblud, postrach mořeplavců a obyvatel přímořských vesnic. Jejich úkolem bylo trestat a nutit lidi, aby se chtěli nechtěli navrátili k běžnému cyklu oslav a obětí přinášených zapomenutému božstvu.“ (článek Kétó)

Římané na tuto tradici navázali a velkou část těchto tvorů do své kultury převzali, přičemž jich mnoho přejmenovali, leccos jim přidali, čímž udržovali tyto obludné rasy při životě. Aby mohla i nadále platit teorie podnebí, s níž přišli jejich helénští předchůdci, a logika, podle níž jsou kraje v tropických oblastech světa osídleny nestvůrnými bytostmi, Římané v čele s Pliniem Starším do svých pojednání o přírodní historii zahrnovali i mnohé napůl lidské tvory, jako jsou Panotiové, kteří chodí nazí a zahalují se jen do svých obrovských uší, Antipodi, tedy Protinožci, kteří mají na každé noze osm prstů a běhají rychleji než vítr, Kynokefalové čili Psohlavci, Hippopodi



—2—

Monokulus na mapě Afriky. Sebastian Münster,
Totius Africae tabula & descriptio universalis..., 1554

(tedy Koňonožci), lidé s koňskými kopyty, nebo Sciapodi, kteří svých nohou používají jako slunečníku, aby se chránili před slunečními paprsky. Tito tvorové bývali umisťováni do neznámého a neprobádaného srdce černého kontinentu, ale i do jeho známějších částí. Ze všech antických spisů o přírodní historii zaznamenal nejbouřlivější úspěch právě ten Pliniův, zejména ve středověku.

Ve středověku spočívalo vědění především v umění vyčerpávající kompilace. Popularizátoři, kompilátoři a encyklopedisté shromažďovali antické poznatky, jež měli k dispozici: Aristotela, Solina, Plinia Staršího – a snažili se vyčerpávajícím způsobem předat veškeré dosavadní vědění. Právě proto můžeme ve středověkých bestiářích nalézt stvoření ze starověkých spisů a knih o přírodní historii, k nimž se brzy přidali noví tvorové, vzeší ze stránek rytířských románů: prazvláštní zvířata, jako amfibibaina nebo bazilišek,



—3—

Had (aquis) a drak ze středověkého bestiáře,
Anglie 1236 – asi 1250

kteřá umějí omámit a zabít pouhým pohledem, katoblepas, jenž má za úplňku moc proměňovat lidi v kámen a znovu obžít, i když je jeho tělo rozsekáno na kousíčky. Dále saň, ohnivá přišera, kterou na své výpravě musí porazit rytíř, caladrius, pták s divotvornou mocí, štekající šelma nebo bílý jelen, spojený s Kristem a ohlašující obrácení na víru, symbol čistoty a ctnosti, obraz Krista, protože jelení shazování parohů je alegorií vzkříšení.

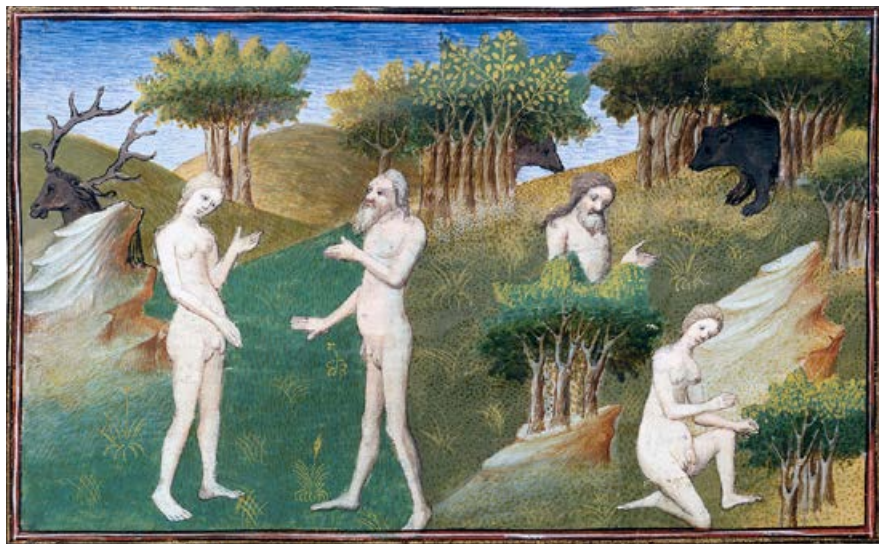
Hranice mezi imaginárním a skutečným světem je tenká, někdy dokonce zcela chybí. „Drak a jeho alter ego, bazilišek,“ poznamenává trefně Myriam Marrache-Gouraudová, „byli považováni za zvířata stejně skutečná a zároveň stejně obdivuhodná, zvláštní a výrazná jako slon nebo nosorožec. Z imaginárních bestiářů se dostali i do přírodovědných pojednání [...] Můžeme tedy vyvodit, že údajnými draky, s nimiž se cestovatelé setkali, byli pravděpodobně velcí krokodýli nebo děsivě velcí ještěři. Pokud v kabinetech kuriozit narazíme na okřídlené ještěry, děje se tak proto, že jim zruční vycpávači důmyslně přilepili křídla. Protože „opravdoví“ draci nebyli právě po ruce, začal se rozmáhat obchod s těmi falešnými – uspokojil poptávku a zároveň nijak nekazil představu, že skuteční draci opravdu existují.“ (článek *Drak*)

V novověku nastalo hned několik změn. V 16. století slovy Elke Weiblingerové „zázraky slábnou, ale přetrvávají“. Pierre de Changy roku 1526 v Krakově vydává dílo *Sommaire des singularitez* (Sumář zvláštností), překlad šestnácté knihy Pliniova spisu *Historia Naturalis* (O přírodě), a na jedné z map ve vydání *Universální kosmografie* z roku 1540 se ještě stále objevuje monokulus, navíc v místech, kudy už celá desetiletí pravidelně proplouvaly portugalské lodě. Cestopisy se i nadále hemží prazvláštními tvory žijícími ve vzduchu, na zemi i pod vodou, kteří většinou nabývají poněkud obludných forem. Cestovatelé brázdící Grónské moře líčí svá setkání s bytostmi s obří

lebkou – Haffstrambrem, Marguguer či Hafgierdinguerem – ohlašujícími neštěstí. Zvláštní tvorové však zdaleka neobývali jen toto moře. „Ti, kdo píší knihy o nestvůrných rybách, by se měli vydat k Sarmatskému moři, tam by jistě našli to, co hledají,“ píše André Thevet ve své *Universální kosmografii* a zmiňuje hlemýždě ze Sarmatského moře, podle něj nejobludnější stvoření široko daleko, jehož maso je však „lahodné a chutné“ a jehož krev může sloužit jako lék proti onemocnění jater a plic, nebo mořského lva, lví monstrum, jehož šupinami pokryté tělo budí zájem učenců. Guillaume Rondelet se nevěřicně podivuje, jak může být kostěný skelet obalen šupinatou kůží. Rovněž soudí, že se musí jednat o omyl vzniklý vinou malířů, kteří, jak píše v knize *Libri de piscibus marinis* (Knihy o mořských rybách), „si mnohé přidávají i ubírají, jak to můžeme vidět na velrybách vyobrazených na mapách severu a v Münsterově *Cosmografii*.“ (článek *Mořský lev*) Zároveň se objevuje celá plejáda skutečných zvířat, která cestovatelé ve svých cestopisech pozdvihli mezi zvláštní, zázračná či zrůdná stvoření, jako jsou vorvaň, želva, slon či velryba, jindy zase mezi tvory veselé, bujaré a sympatické: lenochod,

—4—

Hermafrodit, zobrazení z *Livre des merveilles* (Milion)
Marka Pola, 15. století



který nikdy neodolá krátkému zdřímnutí, chameleon, jenž dokáže měnit barvy a vystřelovat jazyk, nebo kahau nosatý, jehož přepisový nos je natolik dlouhý a měkký, že jím musí pohnout, aby se vůbec mohl najíst...

Přesto však zůstává celá řada tvorů, kteří se vymykají všem definicím a unikají pokusům o popis, například mořský jednorožec, vodní stvoření z Grónska, leokrokuta, tvor podobný tu pakoni, tu vlku a jindy zase hyeně... Sébastien Galland píše: „Jako tvor hybridní vykazuje leokrokuta jistou podobnost, shodu a analogie, jež navzájem spojují druhy, a dokládá tedy pojem ‚průměrné přírody‘, jehož užívali přírodovědci 16. století, jako Ulysse Aldrovandi, Ambroise Paré nebo Pierre Belon. Zajišťuje kontinuitu přírody a ve své zvláštnosti potvrzuje princip soudržnosti.“ (článek *Leokrokuta*)

V 17. století, věku rozumu, nastává rozsáhlá snaha o racionalizaci vědění. Přesto zůstává rozumu ve vši fascinaci k některým záhadám odepřen přístup. Hermafrodit, plod lásky mezi Hermem a Afroditou, se pod perem učenců a literárních autorů stává tu monstrem, tu zase dokonalým stvořením a symbolem úplnosti. Právě toto hledání dokonalosti poslouží jako důkaz povahy tvorů, jakými jsou Amazonky, jež budou symbolizovat dokonale udržitelnou existenci matriarchální společnosti.

V osvícenství se do středu zájmu dostávají zejména bytosti v zásadě lidské, nezdary stvoření na samém pomezí lidskosti, jako Kafrové, Laponci, Niam-Niamové, Patagonci či Pygmejové, a tvorové na hranici lidské a zvířecí říše, jako Hotentoti nebo orangutani. Cestovatelé, přírodovědci i literární autoři jimi byli fascinováni a kladli si otázku, zda se jedná o *mirabilia hominis*, podivuhodné lidi, vzešlé přímo ze stránek šestnácté knihy Pliniovy encyklopedie *O přírodě*, o „prokleté Kainovo pokolení“, či o demony... A jsou-li to lidé, jak vysvětlit výšku jedněch a nezvyklost varlat u druhých? Jedině snad, zní kýžené řešení, že by šlo o samostatné rasy, jak to navrhuje Buffon, jenž roku 1766 Patagonce vyškrtl ze svého *Seznamu lidských druhů*. „Kategorie lidí, opic a antropoidních druhů vedle sebe podle přírodovědců svorně sousedily a chyby v taxonomii pramenily právě z tohoto problematického zaměňování obou říší,“ poznamenává Daniel Larangé a cituje doznání Carla von Linné: „Je pravda, že v důsledku svých přírodovědných zásad jsem nikdy nedokázal rozlišit mezi člověkem a opicí.“ (článek *Opičí člověk*)

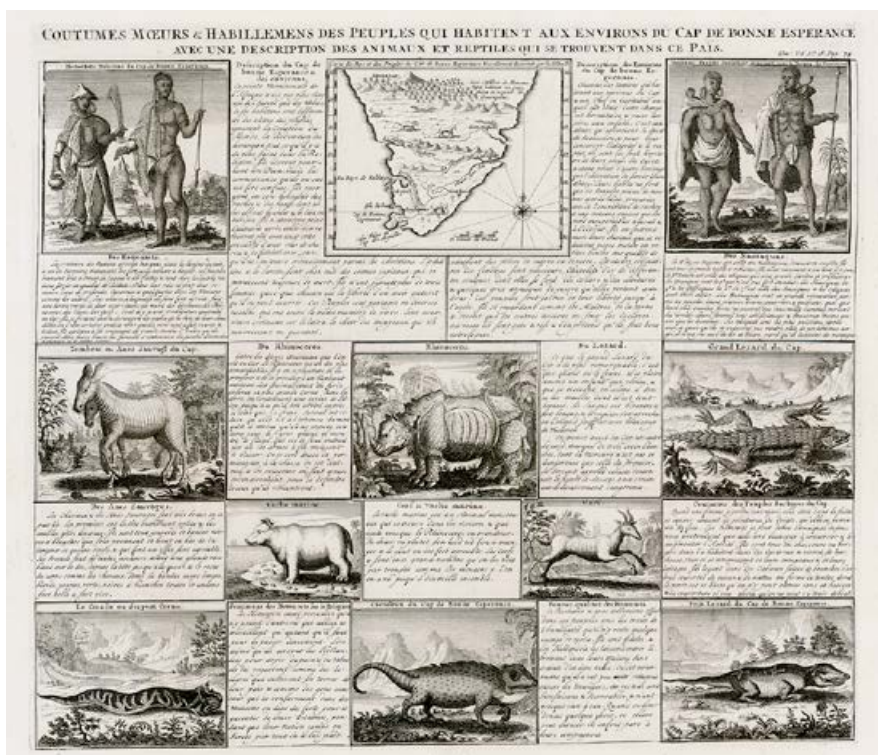
Debata o lidské podstatě těchto národů bude s rozvojem humanitních věd a rozkvětem vědeckého rasismu rozdělovat učence a inspirovat romanopisce po celé 19. století. Autoři jako Hans-Christian Andersen či Jakob a Wilhelm Grimmové zároveň zveřejní pohádkové sbírky, které uvedou na scénu bájně bytosti severského a germánského folkloru: humorné a někdy také agresivní postavičky, například alpa nebo plivníka, kteří jsou spojeni s čarodějnictvím a kradou venkovanům mléko, dále také všechna stvoření odvozená od antických domácích bůžků: sem patří schrat, tomte, lutin, hobs, servan, brownie či korrgan...

Teprve 20. století lačníci po rozumu a pokroku zahnilo řadu těchto tvorů zpět do folkloru, pověstí a mýtů. Zdaleka však ne všechny... Například o Nessie, potomku plesiosaury, se na základě fámy dlouho soudilo, že jeden zástupce stále žije v jezeře Loch Ness na Skotské vysočině. Také jiná stvoření,

—5—

Mořská monstra. *Carta Marina Olava Magna* podle Sebastiana Münstera,
Les Marins Monstres, Et Terrestres ..., 1576



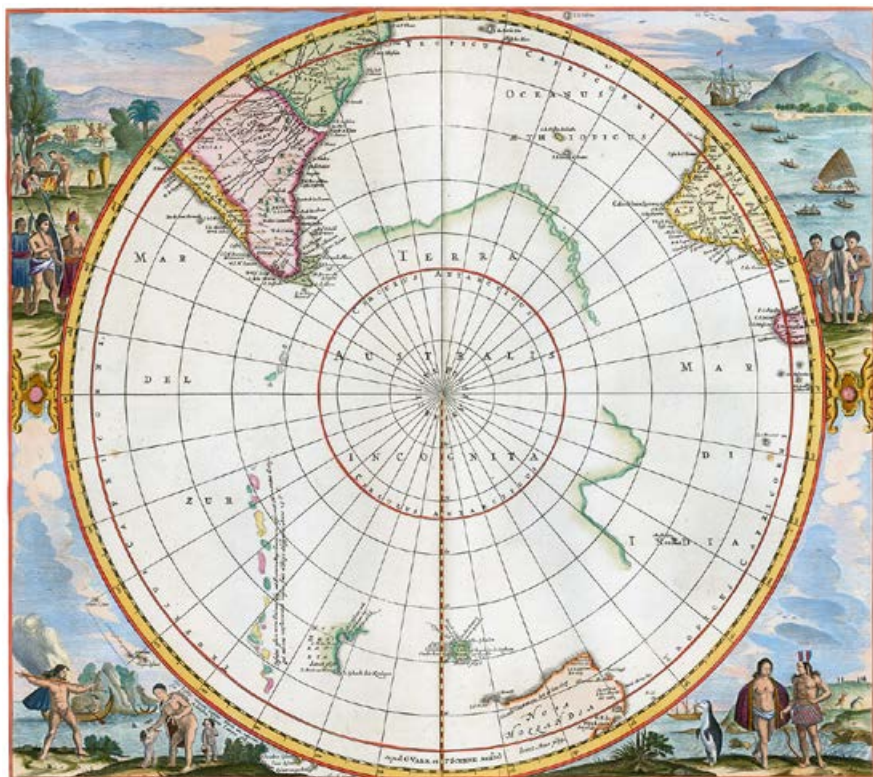


—6—

Národy a fauna v Mysu dobré naděje. Henri A. Chatelain,
*Coutumes, Moeurs et Habillemens des Peuples qui Habitent
 aux Environs du Cap de Bonne Esperance ...*, 1719

například člověk floreský, *Homo floresiensis*, nadále přitahují vědce, kteří stále hledají chybějící článek mezi opicemi a člověkem. Jedná se o nový druh? Nebo o patologickou formu *Homo sapiens*? Vědci váhají.

V hesle o leokrokutě Sébastien Galland nabízí úvahu, již lze vztáhnout na nejednoho tvora: „Coby kříženec se leokrokuta podílí na sjednocení prostoru i znalostí, jež je vlastní globalizovanému světu. Jeho proměna, decentralizace a mísení tvoří nezávislé podmínky, které vymezují tvůrčí imaginaci. Leokrokuta ukazuje, do jaké míry představuje zrůdnost jen cestu mezi formami a kulturami.“ (článek *Leokrokuta*) Nijak tedy nepřekvapí, že většina tvorů v tomto bestiáři jsou bezpochyby proměnlivá či literaturou vytvořená



—7—

Patagonci, lidé z Ohňové země a národy jižní polokoule.
Detail z mapy Petera Schenka a Gerarda Valka, kolem 1692

monstra s velmi různorodou a někdy i protichůdnou symbolikou, například glatisant, caipora v Brazílii, mravkolev s tělem mravence a lví hlavou, gryf se lvím tělem a orlí hlavou a drápy. Mezi bytostmi, jež cestovatelé potkali, zahlédli nebo si vybájili, se vždy a všude objevuje řada ženských postav: saň, Siréna, Echidna – dračí žena, jejíž tělo je podle Hésioda:

„zpolovic panna jiskrnoruká a spanilá v tváři,
zpolovic zas obrovský had, jak dlouhý a děsný,
pestrý, masožravý, který přebývá v té skrýši pod svatou zemí,“¹

a podle Aurore Petrilliové, „dostatečně ilustruje řeckou filozofii, co se týče žen: hezká tvářička skrývá mazanou, proradnou a vražednou duši.“ (článek